

Introducció

Introducció

El creixement que ha experimentat la psicologia del desenvolupament en aquests últims anys ha estat considerable i ha possibilitat l'ampliació del seu camp d'estudi. En un principi el seu marc teòric i l'interès de les seves investigacions han estat centrats en l'estudi dels primers anys de vida, i no ha estat fins als darrers anys que l'interès de les investigacions en aquest camp s'ha ampliat a l'estudi de totes les etapes del cicle vital.

Al llarg dels anys setanta, la psicologia evolutiva proposa una nova perspectiva multidireccional del desenvolupament evolutiu. Conseqüentment, l'enfocament evolutiu reconeix que l'individu evoluciona dins un món canviant que influeix en el desenvolupament individual. El concepte d'estadi neix de la teoria cognitivoevolutiva amb un fort impacte, de manera que tradicionalment aquest concepte ha estat associat al marc evolutiu. Actualment, però, tot i que les teories d'estadis persisteixen es tendeix a integrar-los en unes perspectives més àmplies on es considera el procés evolutiu com un conjunt de canvis que es caracteritzen per ser dinàmics, flexibles i complexos.

Amb el temps s'ha anat considerant que aquesta complexitat neix precisament de la relació constant entre cognició, emocionalitat i ambient, de manera que el procés de canvi es converteix en un sistema obert on aquests components interactuen constantment entre si.

El fet que els autors actuals ens parlin del paper actiu del subjecte en el seu propi desenvolupament, de continuïtat per damunt de trencament, de transició, d'adaptació i

d'estratègies de resposta a les exigències de l'entorn, ha ajudat notablement a construir una visió integrada del desenvolupament humà.

Tot el que estem afirmant ha desembocat en el postulat del cicle vital o *life span* que aposta de forma contundent a favor de l'estudi evolutiu de l'ésser humà des del naixement fins a la mort.

Dins d'aquest marc evolutiu, la psicologia de l'adolescència ha avançat considerablement, impulsada bàsicament per la preocupació de la nostra societat envers els adolescents i les seves conductes. A partir dels anys seixanta i setanta l'adolescència ha estat objecte d'un gran interès social. Aprofundir en la comprensió del desenvolupament normal de l'adolescent passa, sens dubte, per tenir una visió global de quines són les variables que intervenen en aquest procés, com s'interaccionen, com es jerarquitzen i com es transformen. Pels autors contemporanis l'estudi de l'adolescència passa per acceptar que els canvis que es produeixen en aquesta etapa en l'àmbit psíquic, cognitiu, emocional, relacional o social, sovint poden influenciar-se mútuament. L'adolescència, per tant, és un fenomen psicològic, biològic, social i cultural; és el període en què l'individu es desenvolupa cap a l'adquisició de la maduresa psicològica a partir de construir la seva identitat personal, i es troba limitada en el temps: s'inicia cap als onze i dotze anys, en el moment de la maduració puberal, i acaba cap als divuit anys aproximadament.

Des d'un punt de vista interdisciplinari i seguint les perspectives del cicle vital i ecològic del desenvolupament psicològic, els principals focus d'interès actuals

sobre l'adolescent giren entorn a: l'estabilitat o la inestabilitat, la pubertat i els seus efectes i les relacions entre l'adolescència i la família. Tots ells entesos en constant interacció entre l'adolescent, les persones del seu entorn i el context. Així, la importància de la família i l'entorn social en el procés socialitzador suposa emfatitzar els efectes del context al llarg de tot el període adolescent.

En paraules de Bronfenbrenner (1987) «els efectes principals són en la interacció, les descripcions (suposant que aconseguim fer descripcions útils) s'han de trobar en les interaccions de les característiques de les persones i els seus ambients passats i presents» (p. 148). L'impacte dels contextos pren una rellevància especial en l'adolescència des del moment que s'accepta com una etapa en què les relacions i les conductes socials són, amb relació a etapes anteriors, més intenses i modificades profundament (Jackson, 1997).

Paral·lelament, la família actual està patint canvis sociodemogràfics importants, els quals tendeixen a la inestabilitat creixent de la intimitat dels seus membres provocada pels canvis estructurals (divorcis, segons casaments, la contribució de la dona als recursos financers de la família, nombre de fills, edat dels pares, adopcions, etc.), que poden abocar a fer-ne lectures alarmants. Seria prematur concloure que aquesta situació fa créixer els riscos que pesen sobre el desenvolupament adolescent (Kracke i Noack, 1997). El cert és que tot aquest conjunt de canvis concernents a la família són un veritable repte per a la recerca dins el camp de les relacions familiars durant l'adolescència. El primer problema apareix quan s'intenta trobar una definició ajustada del concepte de família contemporània. Els lligams biològics no són criteris suficients avui dia. Aquest fet explica per què les concepcions recents de família emfatitzen els factors subjectius de les vinculacions afectives, la importància de la intimitat, l'interès que demostren el pare i la mare pel seu fill adolescent, així com els factors referents a l'estabilitat temporal de les relacions.

La complexitat que actualment presenta l'estudi de les relacions familiars en l'adolescència, així com les seves

variabilitats temporals, ha dut a prioritzar dues concepcions teòriques generals que han influenciat fortament les recerques recents sobre la família.

Ens referim, d'una banda, a les teories articulades al voltant de la noció de procés (*carrière*), que centren la conceptualització de família en la seqüència dels canvis de desenvolupament que caracteritza el cicle de vida d'una família. Així doncs, la concepció de família en termes de desenvolupament (Duvall i Miller, 1985) ha permès definir uns períodes típics referents a les transicions familiars.

Aquests, es van succeir des del naixement del primer fill fins al període de jubilació dels pares. D'altres conceptualitzacions de família s'inclouen dins l'enfocament sistèmic, on es conceptualitza la família com un sistema dinàmic i obert. Posar l'accent sobre el caràcter obert del sistema suposa reconèixer la integració de la família dins una jerarquia de sistemes paral·lels i sobreordenats. La teoria sistèmica de la família satisfà, així, el desig de Bronfenbrenner (1987), quan suggereix la necessitat d'introduir les nocions sistèmiques en la psicologia del desenvolupament (Kracke i Noack, 1997). D'aquesta manera, la teoria sistèmica ha permès modificar idees prefixades durant anys sobre la conceptualització de les relacions familiars i el procés de desenvolupament de l'ésser humà.

Una altra perspectiva d'anàlisi, pel que fa a les relacions de l'adolescent amb el seu entorn, passa forçosament per l'impacte dels agents socialitzadors i és a través d'aquests que l'adolescent se socialitza. S'entén que els agents socialitzadors són els vehiculadors d'un sistema normatiu, transmeten normes, valors, creences i participen activament en l'elaboració de les representacions socials de l'adolescent.

Si ens centrem en el seu caràcter institucional i explícit, ens trobem que la família i l'escola són uns transmissors i sancionadors directes de les regles de conducta. En un pla no institucionalitzat i implícit, on res no està explicitat ni anunciat, se situen el grup d'iguals, altres adults, els organismes d'ordre públic i els

mitjans de comunicació. Si analitzem amb més profunditat la naturalesa de les relacions que estableix l'adolescent amb els seus pares – tot entenent pares, tant amb el pare com amb la mare–, amb els iguals i amb el context proper, en una paraula, amb les persones anomenades *significatives*, les teories evolutives de la socialització afirmen que aquestes persones són l'origen del sistema de valors i incideixen en les decisions que prenen o en les opcions que escullen. Són significatives en tant que donen sentit a les regles, normes i creences. Són referencials en diferents graus i tenen influència en el desenvolupament de la personalitat de l'adolescent.

En aquest sentit, Dominique Regnier demostra que els pares són susceptibles d'aportar ajuda, consell i suport en diferents circumstàncies fins als divuit anys. Són uns models per apropar-s'hi o oposar-s'hi. Els iguals, en canvi, són models d'identificació transitoris, ja que ells mateixos estan en transició. Els models més complets i estables són obligatòriament uns models adults (Regnier, 1994).

Els pares, per tant, són els agents de socialització més influents en interacció amb els agents de l'entorn. Al llarg de l'adolescència es produeix una reorganització important en la relació entre pares i adolescent. El jove ha de reconstruir una nova representació dels seus pares i s'hi enfronta i s'hi oposa, no per buscar un trencament sinó per afirmar-se. De la mateixa manera, els pares han de modificar les seves conductes cap al seu fill, han d'admetre que són davant un jove que està accedint a l'autonomia afectiva i social, i que, malgrat les discussions i els desacords, la qualitat positiva dels lligams existeix sempre. Així doncs, l'adquisició progressiva de la seva independència afectiva i comportamental s'ha de fer a partir de reorganitzar la relació entre pares i adolescent. Aquesta reorganització passa d'una etapa de domini-submissió a una més igualitària i recíproca.

Quant al grup d'iguals, la seva importància socialitzadora pren rellevància a l'època en què les relacions amb la família es modifiquen. Els iguals estimulen les

identificacions recíproques i incideixen en la reorganització de les identitats personal i social. Són un mirall privilegiat. A partir dels iguals l'adolescent pot experimentar uns rols i unes situacions socials en contextos allunyats de la família. És un espai d'experimentació i vivència de nous valors. Des de l'inici de l'adolescència, la relació amb el grup obliga aquest noi o noia a fer front als conflictes socials i a elaborar estratègies per afrontar-los. A causa d'això descobreix valors com la lleialtat, la solidaritat, l'equitat i la necessitat de viure en societat (Mallet, 1997).

A més a més, la correlació entre les representacions socials i els comportaments quotidians de cada grup d'adolescents està lligada a la cultura local, el teixit social i el clima familiar. Aquesta informació confirma que el conjunt de regles i de conductes que es donen en cada grup d'adolescents està relacionat amb l'univers de valors i amb els sistemes socioculturals als quals el grup pertany (Palmonari i Pombeni, 1989).

D'altra banda, el context on conviu l'adolescent està compost per les persones susceptibles de donar-li suport i ajuda. La xarxa de suport social i concretament el concepte de suport social és un tema clau on convergeixen un bon nombre de disciplines interessades en l'ésser humà i el seu desenvolupament. En un començament els estudis sobre les xarxes de suport es van centrar en temes de salut, posteriorment es van ampliar a altres àmbits. En general, el suport social s'ha utilitzat com un constructor interessant en l'estudi dels factors de risc i de protecció davant de determinats esdeveniments vitals.

L'anàlisi de les xarxes de suport social dels adolescents pren consistència davant de la preocupació social per entendre moltes actituds i comportaments dels adolescents que no presenten alteracions, el desenvolupament dels quals està considerat dins la norma. Centrar les investigacions del desenvolupament adolescent en l'anàlisi de la seva xarxa de suport està considerat avui dia com una mesura preventiva, en un moment social en què la prevenció es valora com el nivell d'intervenció per excel·lència. La prevenció ha

de plantejar-se sistemàticament i no pot ser deixada ni a la improvisació ni al voluntarisme, s'ha de posar èmfasi en els aspectes formatius de la persona. Contradictòriament, pel que fa a l'adolescència, amb relació a altres etapes de la vida (la tercera edat, per exemple), s'han realitzat pocs treballs sobre la xarxa de suport social. Les investigacions relacionades amb aquest tema són escasses i generalment se centren en la relació de la mesura de suport social en desordres emocionals; molt pocs treballs estan dirigits a l'estudi de la població adolescent en general.

Cal aprofundir en les persones integrants de la xarxa incloses en els principals contextos on viu l'adolescent: família, escola, associacions i comunitat en general, de la mateixa manera que les persones que conviuen a la llar familiar s'han d'integrar en la xarxa (Fernández del Valle i Bravo, 2000). En realitat aquest plantejament sobre contextos encaixa amb la idea de Bronfenbrenner del que serien els microsistemes com a elements potenciadors del desenvolupament. El micro-sistema definit com «un patró d'activitats, rols i relacions interpersonals que la persona en desenvolupament experimenta en un entorn determinat, amb característiques físiques i materials particulars» (p. 69) seria un punt de partida sòlid per al rastreig de la xarxa social de l'adolescent.

De fet, un altre aspecte essencial en la teoria d'aquest autor és el concepte de rol, entès com «un conjunt d'activitats i relacions que s'esperen d'una persona que ocupa una posició determinada en la societat, i el que s'espera dels altres en relació amb aquella» (p. 107). L'estudi detallat dels aspectes evolutius de la configuració de les xarxes de suport social al llarg de l'adolescència i la funció de les persones que la configuren, són aspectes d'interès com a objecte d'investigació.

Aquest conjunt de situacions i interrogants ens han dut a la formulació del nostre objectiu d'estudi. La finalitat d'aquesta investigació consisteix a trobar quines són les persones significatives que l'adolescent anomena i a qui demana ajuda quan ha de fer front a problemes de contingut moral, material i sentimental,

i a centrar-nos posteriorment en les raons de la seva tria. Considerem que les justificacions expressades pels adolescents poden donar peu a aprofundir no solament en la importància de la qualitat d'aquestes relacions, sinó també en la dimensió de l'impacte que poden tenir aquestes figures en la construcció de la seva autoestima, que, per descomptat, s'inscriu en la presa de consciència de la seva identitat personal, la qual possibilitarà l'accés a l'autonomia plena: «la identitat no és una estructura fixa, es construeix en el temps de la història social i individual» (Maleswska-Peyre i Tap, 1991: 8).

Els aspectes que ens han motivat a seleccionar el problema entorn del qual girarà el nostre estudi inclouen des de l'interès per tot allò que fa referència al món de la socialització de l'adolescent, fins a identificar i delimitar la xarxa de suport de l'adolescent quan viu una situació problemàtica i vol demanar ajuda, conèixer com s'estructura la xarxa segons l'àmbit del problema que ha d'afrontar aquest jove, i analitzar quins són els motius que l'indueixen a apropar-se a determinades persones.

Les fonts teòriques a partir de les quals enfocarem la nostra investigació s'emmarquen dins de la psicologia del desenvolupament adolescent. Ens hem decidit per una metodologia de treball que considera l'estudi en un medi natural, a partir de l'aplicació d'un qüestionari semiestructurat que permet avaluar tant els aspectes estructurals (amplitud i composició de la xarxa) com els funcionals (gra de suport percebut i funcionalitat de l'ajuda) en els tres àmbits plantejats per nosaltres: moral, material i sentimental. La segona part del qüestionari està oberta, per tal de facilitar l'expressió de les cognicions i experiències dels subjectes enquestats. En el procés d'anàlisi s'ha intentat anar més enllà de la «dada», integrant la tècnica d'anàlisi de contingut, la qual cosa ens ha permès aprofundir en el missatge i hem pogut definir i conèixer què volen dir els adolescents estudiats quan atribueixen qualitats específiques a les persones viscudes com a significatives. Amb aquesta finalitat hem construït un sistema de categories que, inductivament, ens ha permès aprofundir en el contingut del missatge de l'adolescent.

Les bases metateòriques on es fonamenta el nostre treball se situen al costat del paradigma constructivista. Es pot definir un paradigma com «un conjunto de creencias básicas que guían la acción» (Denzin i Lincoln, 1994: 99). També podem dir que un paradigma es construeix a partir de supòsits ontològics, epistemològics i metodològics, i representen una determinada visió del món, del lloc que ocupa l'individu en aquest món i dels tipus de relacions que poden establir-se entre tots dos.

Tot seguit resumirem les característiques més rellevants de les premisses ontològiques, epistemològiques i metodològiques que caracteritzen el paradigma constructivista, en el qual es fonamenta aquesta recerca.

Pel que fa a les **premisses ontològiques**, el paradigma constructivista, tal com el presenten Botella i Feixas (1998) i Guba i Lincoln (1994), es caracteritza per premisses ontològiques: *organicistes* i/o *contextualistes*. El paradigma constructivista es basa en la idea que «la realidad no es una y uniforme, sino múltiple y diversa y requiere ser construida e interpretada» (Villegas, 1992: 6). Aquesta realitat es concep formada no solament per entitats físiques, sinó per construccions personals i/o socials producte dels processos psicològics humans i no interpretables al marge del seu context de significat (Guba i Lincoln, 1994). Els sistemes humans s'orienten proactivament cap a l'experiència per tal d'atribuir-li significat. Es considera impossible entendre cap procés psicològic humà al marge del significat que se li atribueix.

El paradigma constructivista és l'únic que accepta la idea d'una realitat múltiple i no d'una realitat reflex de quelcom que només ha de considerar-se o bé correcte o bé verdader.

Les **premisses epistemològiques** es caracteritzen per ser *transaccionals* i *subjectives*. Des del constructivisme es considera que no es pot descriure la realitat objectiva «tal com és», sinó que elaborem construccions personals i socials sobre com és aquesta realitat. Alhora, es basa en la premissa que la realitat no és de la mateixa

manera per a tots i, per tant, el nostre coneixement és producte del contrast entre aquesta i les nostres pròpies construccions (Botella, 1995). Construir la realitat és un procés complex. Així doncs, no coneixem la realitat objectiva directament, sinó en funció de com nosaltres la construïm i qualsevol àrea de coneixement està oberta a una diversitat de significats possibles i d'interpretacions alternatives (Neimeyer i Feixas, 1990). Dit d'una altra manera, no podem accedir directament a la realitat, sinó tan sols als productes de les nostres construccions (Polkinghorne, 1992).

Per últim, les **premisses metodològiques** emprades són del tipus *hermenèutic i dialèctic*. No hi pot haver una investigació hermenèutica en la qual l'investigador no formi part de la recerca, tot i que s'accepten diferents graus d'implicació en aquesta, atès que l'investigador és un intèrpret i no ho pot evitar.

Una vegada delimitat el paradigma on s'inscriu la nostra recerca, passem a comentar l'organització i estructura formals de la investigació que presentem:

- La primera part del nostre estudi està dedicada a l'anàlisi de les teories i investigacions actuals sobre el desenvolupament de les relacions personals durant l'adolescència. Quan parlem de relacions personals en general, incloem els individus amb els quals l'adolescent manté contacte regularment i amb qui ha establert uns vincles emocionals i afectius. Amb aquest fi, dedicarem el **primer capítol** a fer una revisió dels corrents teòrics i els autors més representatius que han estat precursors de les teories més actuals que estudien el desenvolupament normal de l'adolescent.
- **El capítol segon** proporciona una visió de conjunt dels estudis més representatius dedicats a identificar les persones que componen la xarxa de suport de l'adolescent i que són considerades, als seus ulls, significatives, així com quines característiques i qualitats se'ls atribueixen. La socialització de l'adolescent passa inevitablement per l'impacte dels seus agents socialitzadors; els altres significatius tenen

aquesta funció i, per tant, són les persones a partir de les quals l'adolescent se socialitza.

Aquestes tenen rols complementaris i una influència diferent segons les cultures, els contextos, el moment evolutiu (primera i última adolescència) i, en molts casos, el gènere. Així, ens centrarem també en una revisió de la importància de cada figura identificada pels diferents estudis com a significativa, i farem les conseqüents comparacions entre elles. Aquesta presentació vindrà precedida per l'anàlisi de l'origen i l'evolució del concepte de persona significativa.

- **El capítol tercer** proporciona una visió de conjunt de les teories i construccions que han orientat les investigacions en el camp de les relacions amb els pares, els iguals i les altres persones que configuren l'entorn proper de l'adolescent. Presentarem els aspectes distintius de les relacions dels adolescents analitzats des de quatre perspectives diferents: punts de vista d'un canvi endogen, enfocaments sociopsicològics, perspectives afectives i d'interdependència. Continuarem fent una presentació sobre les recerques de les diferents perspectives que tenen els adolescents i els seus pares en les relacions de família. La major part del capítol se centra en les investigacions en els processos familiars i en les conseqüències d'aquests processos en els adolescents. Els processos analitzats són: la comunicació, el conflicte, el desenvolupament de l'autonomia, l'autoestima, la identitat i l'afecte. El capítol conclou amb l'explicació de les propostes fetes pels diferents autors pel que fa a futures línies d'investigació en el camp de les relacions adolescents.
- Pel que fa al **capítol quart** hem volgut fer un repàs de les diferents metodologies emprades al llarg del temps en el camp de les recerques de l'adolescent i les persones significatives, emfatitzant la importància d'aplicar metodologies que possibilitin l'anàlisi des de la perspectiva dels contextos, la seva interacció i com mesurar-ne la influència en el desenvolupament adolescent.
- Tot el que hem comentat fins ara ens permetrà –almenys aquesta és la nostra voluntat– tenir una visió de l'estat actual del món relacional de l'adolescent i, sobretot, de l'impacte de les persones significatives, en tant que són components de la seva xarxa de suport social més important. A partir d'aquí plantejarem els nostres objectius que seran presentats i argumentats en el **capítol cinquè**.
- En el **capítol sisè** s'inclou la metodologia emprada tant qualitativament (anàlisi de contingut) com quantitativament (tècniques estadístiques d'obtenció de les dades). Expliquem també les característiques de la nostra mostra i de l'instrument utilitzat en la investigació.
- Els resultats seran presentats en el **capítol setè**, el qual està format per dues parts. En la primera fem referència a l'anàlisi qualitatiu de les dades, on es realitzarà una definició, presentació dels elements més importants i exemples, de cadascuna de les categories que componen el nostre sistema. Hem construït un total de set categories. En la segona part abordem els resultats estadístics de les dades i el corresponent apartat de discussió.
- **Finalitzarem** la nostra investigació amb les conclusions com a última aportació i donarem per acabada la investigació. Iniciem, doncs, el nostre treball fent algunes consideracions amb relació a l'absència d'una teoria sobre el desenvolupament adolescent que s'adeqüi a la realitat actual dels nostres joves.